

O'ZBEKISTONDA ISSIQXONA XO'JALIGINING TARIXI, HOLATI VA RIVOJLANISHI**Adizov Shuhrat Bafoyevich***Buxoro davlat texnika universiteti dotsenti***Ismoilova Gavhar Abror qizi****Olimova Mexrangiz Farxod qizi***Talaba***Sirocheva Sharofatposhsho Akmal qizi***Talaba***Ahmadov San'atjon Olimovich***"O'zdavyerloyiha" DILI Buxvilyerloyiha bo'linmasi 1-toifali muhandisi*

Annotatsiya: ushbu maqolada O'zbekistonda issiqxona xo'jaligining shakllanish tarixi, hozirgi kundagi holati va istiqbolli rivojlanish yo'nalishlari yoritilgan. Issiqxona xo'jaliklarining dastlabki bosqichlari, sovet davridagi rivojlanish jarayonlari, mustaqillik yillaridagi islohotlar hamda so'nggi yillarda raqamlashtirish va innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi asosida yuzaga kelgan yangiliklar tahlil qilingan. Shuningdek, mazkur sohada mavjud muammolar, iqlim sharoitlari, energiya resurslaridan foydalanish, eksport salohiyati va davlat tomonidan ko'rsatilayotgan qo'llab-quvvatlov choralari alohida o'rganilgan. Maqola issiqxona xo'jaliklarini samarali boshqarish va ilg'or tajribalarni ommalashtirishga qaratilgan tavsiyalar bilan yakunlangan.

Kalit so'zlar: issiqxona xo'jaligi, O'zbekiston, tarixiy rivojlanish, zamonaviy texnologiyalar, qishloq xo'jaligi, eksport salohiyati, energiya tejamkorligi, innovatsiyalar, agrotexnika, davlat qo'llab-quvvatlovi

KIRISH

O'zbekistonda issiqxonalarni birinchi marotaba bolgar sabzavotchilari XIX asrning ikkinchi yarmida Toshkentda qo'llay boshlaganlar, ular u yerda issiqsevar sabzavotlarni yetishtirganlar. Bular ochiq maydon uchun ko'chat yetishtirishda foydalaniladigan, usti oynavand rom bilan berkitiladigan sovuq ko'chatxonalar va isitilgan parniklar edi. Ko'chatdan bo'shagan parniklar ertagi sabzavotlarni yetishtirishda foydalanilgan.

XIX asr oxiri va XX asr boshlaridan boshlab, mahalliy dehqonlar ko'chatxona va parniklardan foydalana boshlaganlar. Qishloq xo'jaligi kollektivlashtirilganidan so'ng shahar atrofidagi kolxoz va sovxozlarda kichik-kichik parnik xo'jaliklari tashkil etilaboshlagan. Ikkinchi Jahon urushidan so'ng shaharlar atrofidagi xo'jaliklarda parniklar bilan bir qatorda nishabi bir va ikki tomonlamali kichik-kichik issiqxonalar qurila boshlandi.

O'zbekistonda XX yuz yillikning 50 yillari oxiri va 60 yillarini boshlanishida maydoni 0,1-0,2 ga bo'lgan kichik issiqxona kombinatlari qurila boshlandi.

O'zbekistonda 1965 yilda jami 3,7 ga oynavand issiqxona va 24,4 ga maydonda parnik mavjud edi. Respublikada 1970 yilda issiqxonalar maydoni sezilarli darajada kengaydi: oynavand – 8,5 ga gacha, plyonkalilari – 8,5 ga gacha, parniklar – 56,7 ga gacha, plyonkabilan vaqtincha himoya qilinganlari – 351 ga gacha yetdi.

O'zbekistonda oynavand va plyonkali issiqxonalarni jadal sur'atda qurish o'tgan asrning 80 yillarida davom etdi. 1987 yilda oynavand issiqxonalar qurilgan maydon 230 ga, plyonkali issiqxonalar – 230 ga va plyonka bilan vaqtincha himoyalangan yer maydoni 2 ming gektardan oshdi. Respublikamizda 2000 yilda oynavand issiqxonalar egallagan maydon 500 ga, plyonkalilari egallagan maydon esa 750 gektarni tashkil etdi. 1720 gektar maydonni plyonka bilan vaqtincha himoyalangan yer egalladi. Bu davrda parniklar o'z ahamiyatini yo'qotdi va u tomorqa xo'jaliklari hamda dala hovlilar tarkibida qoldi xolos.

Hozirgi vaqtda oynavand issiqxonalar 500 ga dan ko'proq va plyonka bilan vaqtincha himoyalangan yer esa 1800 gektarni tashkil etadi. Taxminiy ma'lumotlarga ko'ra plyonkali issiqxonalar qurilgan maydon 4000 ga yetgan.

Plyonkali issiqxonalar maydoni har yili 200 gektarga ko'payib bormoqda. Ko'pchilik tomorqa xo'jaliklarining egalari o'zlarining shaxsiy loyihalari asosida plyonkali issiqxonalar qurmoqdalar.

Ular turli xildagi angar tipidagi, yarim yoysimon blokli yoki ikki nishabli plyonkali issiqxonalar qurmoqdalar. Bunday issiqxonalar egallagan maydon yer maydoniniga kattaliligiga bog'liq bo'lib 200-1000 m² ni tashkil etadi. Ular gaz, solyarka, mazut, ko'mir va o'tin bilan isitiladigan yoki isitilmaydigan qilib qurilmoqda. Issiqxonalarning asosiy qismi sabzavotlarni yetishtirishda va ayrim qismi limon va gullar o'stirishda foydalanilmoqda.

Himoyalangan yerlarning ko'proq maydonini pomidor egallagan, biroz kamroq qismida – bodring yetishtiriladi va juda kichik maydonlarda shirin qalampir, galkaram, ukrop va kashnich yetishtiriladi. Respublika bo'yicha issiqxonalarning har 1m² dan olinadigan o'rtacha hosil pomidordan – 7 kg va bodringniki 6-8 kg tashkil qiladi.

Ekinlarni aylanishi davrlari bo'yicha o'rtacha hosildorlik ham bir xil emas: kuzgi-qishki aylanishda bodring – 5-6, qishki-bahorgisida – 10-12 kg/m²; pomidor qishki-bahorgi aylanishda – 7-8 kg va o'tuvchan mavsumda esa 8 kg/m². Toshkent shahri va uni atrofida Janubiy Koreya firmasi uch qavat qoplamali va kalorifer yordamida isitiladigan plyonkali issiqxona qurish bilan band; Fransiyaning "Reshal" firmasi xususiy konstruksiyasi asosida plyonkali issiqxonani yig'ish bilan shug'ullanmoqda; Isroilning "Netafim" firmasi tomchilatib sug'orish uchun moslama va jihozlarni yetkazib berish va o'rnatish bilan mashg'ul; Isroilning "Nadim", "Priva" Gollandiyaning "Llastro" firmasi, Turkiya, Xitoy, Rossiya va boshqalarning firmalari ham plyonka va jihozlarni yetkazib berish bilan mashg'uldir.

Sog'likni saqlash tashkilotlari O'zbekistonda mavsumdan tashqari davrda sabzavotdan har bir kishi 6,5 kg iste'mol qilishini tavsiya etadilar, shu jumladan pomidordan 2,5 kg, bodringdan 2 kg va ko'kat sabzavotlardan 2 kg. Respublikamiz aholisi talabini nomavsumiy davrda yetishtirilgan sabzavot hosili bilan

to'liq ta'minlash uchun har yili 170 ming tonna ishlab chiqarishi kerak. Haqiqatda ishlab chiqarilayotgan hosil bu ko'rsatkichdan ancha orqada.

SHu sababli himoyalangan yerda yetishtiriladigan sabzavot hosil anchagina ko'paytirilishi zarur. Issiqxona sabzavotlari hosilini yanada ko'paytirish zarurligi taqozosi shundan iboratki uni tannarxi bizda ancha arzon, shuning uchun bu mahsulotni yetishtirish uchun issiqxonani isitishga va qo'shimcha yoritishga bizga nisbatan katta mablag' sarflaydigan Qozog'istonning shimoliy rayonlariga, Sibirga, Ural va Rossiyaning boshqa mintaqalariga eksport qilish mumkin.

Bizni mamlakatimizda issiqxona sabzavotlarining hosildorligi ancha past, u Yorug'lik bilan yaxshi ta'minlanmagan, rivojlangan davlatlarga nisbatan bir necha marta past. SHuning uchun sabzavot ishlab chiqarishni ko'paytirishga, birinchi navbatda hosildorlikni oshirish hisobiga erishish mumkin. Yuqori hosil olish va issiqxonalar samaradorligini oshirishga issiqxonalardan foydalanishda yo'l qo'yilayotgan quyidagi kamchiliklarni bartaraf etish hisobiga erishish mumkin, jumladan:

- unumlorligi past tuproqlardan foydalanish. Mahalliy issiqxonalar tuprog'i tarkibida atigi 8-10 foiz organik modda bor xolos. Ularni tayyorlashda g'ovaklik xususiyatini beruvchi materiallar qo'llanilmaydi. Tuproqning g'ovokliligi va suv o'tkazuvchanligi past;
- barcha issiqxonalarda tuproq ostidan isitishni yo'qligi. Tuproq haroratini pastligio'z navbatda o'simliklarni kasalliklarga chidamligini pasaytiradi;
- registrnlarni ustunlarga payvandlab qo'yilganligi va ularni tuproq yuzini isitishda foydalanolmaslik;
- germetik yopilishini ta'minlashda tirqishlarni mutloq (germetik) berkitishda surguchlardan cheklangan miqdorda foydalanish;
- issiqxonalarda mikroiklimni sozlovchi avtomatik moslamalarni yo'qligi. Issiqxonadalarga issiqlikni kech harorat +10°S dan past tushganda berilishi;
- o'simliklarni zararkunandalariga qarshi himoyalashda biologik uslubdan chegaralangan holda foydalanish. Kasallik va zararkunandalarni ko'p tarqalishi;
- faqat egatlab sug'orish va chegaralangan holda tomchilatib va boshqa turdagi sug'orishlarni ham qo'llash. Mavjud tomchilatib sug'orish moslamasi faqat toza suvni yetkazib beradi. Oson eriydigan o'g'itlar bo'lmaganligi sababli oziqali eritmalar berish amalga oshirilmaydi;
- oziqali eritmalar va kichik hajmli muhitda yetishtirishning chegaralanganligi;
- tuproqni par yordamida yoki kimyoviy uslublarda zararsizlantirishni (sog'lomlashtirish) deyarli qo'llanilmasligi. Inshoot ichki qismini deyarli dezinfeksiya qilinmasligi;
- issiqxonalarni markazlashgan holda zaharli moddalar, o'g'itlar, navdor urug'lar, oyna va boshqa materiallar bilan ta'minlanmasligi;
- issiqxonalarni yaxshi saqlanishi va kelajakda uni rivojlantirishga qiziqmaydigan shaxslarga arendaga berish tajribasining mavjudligi;

➤ informatsion ma'lumotlar bilan to'liq ta'minlanmasligi. Issiqxona xo'jaliklari mutaxassislari va fermerlar hozirgi zamon himoyalangan yer sabzavotchiligidagi ilm- fan va ilg'or texnologiyalar erishgan yutuqlarni o'zida aks ettirgan zamonaviy adabiyotlardan foydalana bilmasliklari, shu bilan birga navlar va duragaylarning yangi kataloglari bilan ta'minlanmaganligi.

Xulosa. O'zbekistonda issiqxona xo'jaligi mamlakatning agroiqtisodiy taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Issiqxona usulida yetishtiriladigan mahsulotlar yil davomida ichki bozorni sabzavot va mevalar bilan ta'minlash, eksport hajmini oshirish hamda aholi bandligini ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Tarixiy jihatdan sovet davridan boshlab shakllangan bu soha, mustaqillikdan so'ng yanada rivojlanib, xususiy tadbirkorlik, davlat qo'llab-quvvatlovi va zamonaviy texnologiyalar asosida kengayib bormoqda.

Hozirgi kunda energiya tejankor, tomchilatib sug'oriladigan va avtomatlashtirilgan issiqxonalar joriy etilishi orqali ishlab chiqarish samaradorligi oshirilmoqda. Shu bilan birga, muammolar — xomashyo ta'minoti, infratuzilma va malakali kadrlar masalasi — hal etilishi lozim bo'lgan dolzarb yo'nalishlardir.

Kelgusida issiqxona xo'jaliklarini rivojlantirish uchun ilmiy yondashuv, investitsiyalar va ekologik barqarorlikni ta'minlash muhim omil bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Shaharsozlik kodeksi" 22.02.2021yil.
2. Xudoyberdiyev F. "Tabiiy resurslar kadastr". Darslik. Durdona nashriyoti. Buxoro 2019 yil.
3. Karimov E, Xudoyberdiyev F. "Tuproqshunoslik va dehqonchilik asoslari". O'quv qo'llanma. Durdona nashriyoti. Buxoro 2019 yil.
4. Adizov Sh. "Yer tuzish ishlarini tashkil qilish va rejalashtirish". Darslik. Durdona nashriyoti. Buxoro 2020 yil.
5. Xudoyberdiyev F. "Davlat kadastrlari asoslari". Darslik. Durdona nashriyoti. Buxoro 2020 yil.
6. Karimov E. "Landshaftshunoslik asoslari" Darslik. Durdona nashriyoti. Buxoro 2020 yil.
7. Mirzaabdullayeva M, Mukumov A, Hamidov F, Uzoqova G. "Yer huquqi" Darslik. Durdona nashriyoti. Buxoro 2020 yil.